

МОНГОЛ УЛС ДАХЬ ХОГ ХАЯГДЛЫН ХЯМРАЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХЭД ЗОРИУЛАН ЭКОСУМ ТББ-ААС ХҮРГЭЖ БУЙ ЗӨВЛӨМЖҮҮД

Монгол улсыг хэдхэн жилийн дотор бараг хог хаягдалгүй улс болгохын тулд баримтлах зарчим, авч хэрэгжүүлвэл зохих үйл ажиллагааны талаарх 14 үндсэн зөвлөмжийг Экосум ТББ-аас гаргасан. Эдгээр арга хэмжээнүүд нь хог хаягдлын хямралыг бүхэлд нь шийдвэрлэхэд хамаатай ч өнөөгийн нөхцөлд хуванцар бид нь бүхэнд тулгарч буй хог хаягдлын асуудлын хамгийн ярвигтай тал яах аргагүй мөн болохыг онцлох нь зүйтэй.

Илүү ойлгомжтой байлгах үүднээс 14 үндсэн зөвлөмжийг 4 төрөлд ангилсан байгаа:

1. хог хаягдлын гарцыг бууруулах, дахин ашиглалтыг сайжруулах;
2. үр дүнтэй дахин боловсруулалтыг системтэйгээр хөгжүүлэх;
3. хог хаягдал зохицуулах тогтолцоог хөрсөн дээр нь сайжруулах;
4. хог хаягдал зохицуулах тогтолцооны санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангах.

ХОГ ХАЯГДЛЫН ГАРЦЫГ БУУРУУЛЖ, ДАХИН АШИГЛАЛТЫГ НЭМЭГДҮҮЛЭХТЭЙ ХОЛБООТОЙ ЗӨВЛӨМЖҮҮД

1. Хог хаягдлын гарцыг бууруулахын тулд нэг удаагийн хэрэглээний болон эдэлгээ муутай бүх төрлийн бүтээгдэхүүн, сав баглаа боодлыг бүр мөсөн хориглох. Хүнс, ундааны компаниудаас эхлээд¹ үйлдвэрүүд бүгд дахин ашиглагдах савлагаанд системтэйгээр заавал шилжиж, дахин ашиглах савлагаагаа эргүүлэн татах тогтолцоотой болох ёстой. Жишээ нь, хийжүүлсэн ундаа, пиво гэх мэт уух зүйлсийг нэг удаагийн хуванцар саванд савлаж зарахаа зогсоож 10, 20 жилийн өмнөх шигээ дахин ашиглагдах шилэн лонхонд савлаж худалдах.² Ингэж байж л хором бүрт хог хаягдал тарьдаг нийгэм биш харин хог хаягдалгүй, бүгдийг дахин боловсруулж, дахин ашигладаг нийгэмд бодитоор ойртох боломжтой.

2. Сав, баглаа боодлын дахин ашиглалтыг дэмжиж эргүүлэн татах, дахин савлах гэх мэт явцыг хөнгөвчлөхийн тулд бүх бүтээгдэхүүнийн сав баглаа боодлыг нэр төрлөөр нь стандартчилах. Бүх уух зүйл, тараг, шампунь зэрэг бүтээгдэхүүний лонх, савнууд нэг ижил стандарт, овор хэмжээтэй байвал хог хаягдал зохицуулахад хэчнээн хялбар болохыг та төсөөлөөд үз дээ. Ангилан ялгах, ариутгаж цэвэрлэх, дахин савлахад маш хялбар болно. Брэндүүд бүтээгдэхүүнээ сурталчлахад илүү төвөгтэй байж болох ч биднийг зөвхөн өөрсдийн ашиг орлогын төлөө зар сурталчилгаагаар зогсоо зайгүй бөмбөгдөх нь багасвал харин ч амар биз дээ? Бид аливаа бүтээгдэхүүнийг үнэхээр чанартай, хэрэгтэй болохоор нь худалдаж авдаг уу, эсвэл гоёмсог сав баглаа боодолд нь хууртаад сэтгэлийн хөөрлөөр худалдаж аваад байна уу? Аль ч тохиолдолд маркетингийн асуудал хоёрдугаарт харин байгаль орчинд ээлтэй байдал, нийтийн эрх ашгийг хамгийн түрүүнд анхаарах ёстой гэдэгтэй маргах хүн гарахгүй байх.

¹ Экосум-ын аудитаар өрхийн хог хаягдлын 90 орчим хувь нь хүнс, ус ундааны савлагаа буюу шилэн лонх, сав, хуванцар уут сав болон бусад төрлийн баглаа байв. Экосум-ын [“Бидний хог хаягдлыг хэн үйлдвэрлэдэг вэ?”](#) брэнд аудитын тайланг үзээрэй (2022).

² Экосум, [Тэг хаягдал, тойрог эдийн засаг - Урагшлах зам](#) (2021).

3. Сав баглаа боодлын хэрэгцээг бууруулахын тулд дотоодын бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг дэмжиж, нийлүүлэлт - хэрэглээ хоорондын зай, хугацааг бууруулах хэрэгтэй. Өнөө үед хоол хүнс, бараа бүтээгдэхүүн дэлхий даяар түгээгдэж, дэлгүүрийн лангуун дээр удаан хугацаагаар хадгалагддаг болсонтой холбоотойгоор бид хэт их хэмжээний баглаа боодол хэрэглэдэг болсон. Үндэстэн дамнасан худалдаанд бараа бүтээгдэхүүнийг хамгаалахын тулд баглаа боодол ихээр хэрэглэдэг. Хэрэв бид шинэхэн хүнс, чанартай бүтээгдэхүүнээ дотооддоо дахин үйлдвэрлэж, хэрэглэж эхэлбэл ийм их сав баглаа боодол шаардлагагүй, хог хаягдал ч бага гарна. Орон нутгийн үйлдвэрлэлийг дэмжвэл дотооддоо ялангуяа хөдөө орон нутагт ажлын байр нэмэгдүүлэх бүр ч сайхан ач холбогдолтой бөгөөд энэ нь Улаанбаатар хотын хүн амын хэт бөөгнөрөлөөс үүдсэн нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны асуудлуудыг шийдвэрлэхэд тустай. Иймээс орон нутгийн хоршоод болон орон нутгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг дэмжвэл ажилгүйдэл, хог хаягдлын асуудлыг зэрэг шийдвэрлэх ач холбогдолтой юм.

4. Компаниуд сав баглаа боодол болон хог хаягдлаа бууруулахын тулд өдөр тутмын үйл ажиллагаагаа өөрчлөхийн хажуугаар хэрэглэгчид ч бас дадал зуршлаа өөрчлөх хэрэгтэй. Хог хаягдал бага гаргахын тулд мэдээж хэрэглээгээ танах хэрэгтэй болно. Бас “илүү ухаалаг” хэрэглээнд суралцаж эдэлгээ сайтай, дахин ашиглагддаг савлагаатай бүтээгдэхүүн сонгож эх дэлхийдээ хамгийн ээлтэй сонголтыг хийж сурах хэрэгтэй. Хэрэглэгчид зөвхөн худалдан авалтын сонголтоо өөрчлөөд эх дэлхийгээ хамгаалж дийлэхгүй ч үүгээрээ компаниудад дохио сануулга өгөх боломжтой юм. Хэт хэрэглээг бууруулахыг дэмжсэн үндэсний бодлого шаардлагатай бөгөөд наанадаж иргэдийг хэт хэрэглээ рүү түлхэж, зохицуулах боломжгүй их хэмжээний хог хаягдал үүсэхэд хөтлөдөг зар сурталчилгааг хязгаарлах, хянах арга хэмжээ авах нь чухал.

ҮР ДҮНТЭЙ ДАХИН БОЛОВСРУУЛАЛТЫГ СИСТЕМТЭЙГЭЭР ХӨГЖҮҮЛЭХЭД ЧИГЛЭСЭН ЗӨВЛӨМЖҮҮД

5. “Дахин боловсруулах боломжтой” гэх төөрөгдүүлсэн нэршил хэрэглэхийг хориглох шаардлагатай. Дийлэнх хог хаягдлыг дахин боловсруулах боломжтой гэж бид байнга сонсдог ч бодит байдал өөр байдаг. Аль ч төрлийн дахин боловсруулалт ялангуяа хуванцар дахин боловсруулалтыг маш олон асуудал дагаж явдаг. Үнэхээр үр дүнтэй, байгальд ээлтэй дахин боловсруулалт хийхийн тулд жинхэнэ “дахин боловсруулалт” болон “зэрэг бууруулж боловсруулах” хоёрын ялгааг тодруулах шаардлагатай. Жишээ нь үр дүнтэй дахин боловсруулна гэдэг нь хуучин ус ундааны савыг боловсруулаад шинэ сав хийнэ гэсэн үг. Хаягдлаараа ижил төстэй шинэ зүйл хийж эдийн засгийн тойргийг хааж чадвал тухайн байгалийн нөөцийг шинээр олборлох шаардлагагүй болно гэсэн үг. Гэтэл яг үнэндээ ингэж жинхэнэ боловсруулалт хийгдэх нь маш ховор! Жишээ нь PET саваар голдуу цамц, хивс эсвэл өөр зэрэг доогуур бүтээгдэхүүн хийгээд тэр нь удалгүй л хогийн цэгт хаягдаж дуусдаг. Ингэж “зэрэг бууруулж боловсруулах” аргаар хог хаягдлаа өөр зүйлд хувиргахдаа голдуу чанар муутай, эргээд дахин боловсруулах боломжгүй бүтээгдэхүүн хийдэг. Мэдээж энэ бол байгаль ээлгүй арга. Харамсалтай нь одоогоор Монгол улсад бид юуг ч жинхнээсээ үр дүнтэй дахин боловсруулдаггүй, зөвхөн зэргийг нь бууруулж боловсруулдаг. Иймээс хэрэглэгчдийг “дахин боловсруулах боломжтой” болон “дахин

боловсруулагдсан” гэх нэршлүүдээр төөрөгдүүлэхгүйн тулд эдгээрийг улсын хуулинд нарийн тодорхой зааж өгөх шаардлагатай.³

6. Бараа бүтээгдэхүүн, сав баглаа боодлын хэрэглээнээс татгалзах, дахин ашиглах хэрэв үнэхээр боломжгүй бол **дахин боловсруулах боломжийг үндэсний бодлогоор заавал хангах** ёстой. Ингэхдээ үр дүнтэй дахин боловсруулах боломжтой материалын хэрэглээг эн тэргүүнд тавьж, сонголт байгаа тохиолдолд дахин боловсруулагдахгүй материал хэрэглэхийг хатуу хориглох шаардлагатай. Ерөнхийдөө сав баглаа боодлын үйлдвэрүүдийн ашигладаг материалын нэр төрөл, тоо хэмжээг, тэр дундаа хуванцрын төрлийг багасгах, дахин боловсруулалтыг хялбарчлахын тулд эдгээр цөөн нэр төрлийн материалуудыг стандартчилах хэрэгтэй. Онолын хувьд ашигласан материал бүрийг нь дахин боловсруулах боломжтой ч яг үр дүнтэй дахин боловсруулах боломжгүй олон төрлийн материал хольсон загвар дизайнтай бараа бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхийг хориглох шаардлагатай. Үүний нэг тод жишээ бол Тетра-Пак: үүнийг картон, хуванцар, хөнгөн цагаан гэх мэт олон төрлийн материалыг нааж хийдэг ба энэ бүх материалыг онолын хувьд тус тусад нь дахин боловсруулах боломжтой ч бодит байдалд, ялангуяа Монгол улсад хэн ч салгаж дахин боловсруулж чадахгүй. Хэтэрхий түвэгтэй, зардал ихтэй явц юм. Үүний адилаар манай улсад төдийгүй дэлхий даяар гамшиг болсон дахин боловсруулах боломжгүй нэг удаагийн хэрэглээний жижиглэнгийн савлагааны уутыг хатуу хориглох шаардлагатай.

7. Компани бүр үйлдвэрлэсэн хогоо цуглуулах үүрэгтэй байх хэрэгтэй. Жишээ нь Эм-Си-Эс бүх PET савыг, АПУ бүх шилэн лонхоо цуглуулдаг байх. Цаашлаад хог хаягдлаа өөрсдөө дахин ашиглах, дахин боловсруулдаг байх эсвэл туслан гүйцэтгэгчтэй гэрээлэх үүрэг хүлээх ёстой. Үйлдвэрлэгчид нийгмийн хариуцлагаа жинхэнээсээ хүлээнэ гэдэг нь бусдын сайн санаа, хичээл зүтгэлд найдах биш, харин өөрсдийн үүсгэсэн хогоо зохистой зохицуулах үүргийг хуулиар шууд хүлээхийг хэлнэ. Хуванцар хаягдал ихээр үүсгэдэг томоохон компаниуд энэ бүх ажлыг өөрсдөө ямар ч бодит оролцоогүйгээр засаг захиргаа, дахин боловсруулах жижиг аж ахуйн нэгжүүдэд хариуцуулах нь шударга бус. Хэрэв томоохон бохирдуулагчид хог хаягдлаа өөрсдөө дахин боловсруулах үүрэгтэй байсан бол үр дүнтэй дахин боловсруулах боломжийг ямар нэг аргаар бүрдүүлэх байсан нь тодорхой. Өнгөрсөн түүхээс харахад томоохон корпорациудын сайн дураар өгсөн амлалтууд ихэвчлэн ямар ч бодит өөрчлөлт хийхгүйгээр ногоон баатрын дүр эсгэх гол зорилготой байдаг. Иймээс корпорациудын нийгмийн хариуцлагыг бодитоор хүлээлгэхийн тулд шийдвэр гаргагчид энэ тухай нарийн тодорхойлолт, заалтыг хуулинд тусгаж өгөх зайлшгүй шаардлагатай юм.

ХОГ ХАЯГДАЛ ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ ЭХ ҮҮСВЭР ДЭЭР НЬ САЙЖРУУЛАХАД ТАВИГДАХ ЗӨВЛӨМЖҮҮД

8. Хог хаягдлыг дахин ашиглах, дахин боловсруулах боломжтой, боломжгүйгээс үл хамаарах хамгийн чухал нэг дүрэм бий. Хог хаягдал зохицуулах тогтолцоо, мөн зохицуулах байгууламжид хог хаягдлыг заавал зохих ёсоор ангилсан байх шаардлагатай. Тиймээс **хогоо эх үүсвэр дээр нь сайтар ангилж ялгах нь иргэн, байгууллага бүрийн хуулиар хүлээсэн үүрэг**, хэвшүүлэх дадал юм. Гэхдээ зөвхөн айл өрх биш бүх түвшний хог үүсгэгчид, ялангуяа үйлдвэрүүд үйлдвэрлэлийнхээ шат дамжлагад ангилан ялгалт байнга хийх ёстой. Гэрээс гарах нэг уут хогон дахь зүйлсийг үйлдвэрлэхийн тулд үйлдвэрүүд дунджаар 70 гаруй уут хог үүсгэдэгийг санах

³ Экосум-ын “Тэг хаягдал, тойрог эдийн засаг” тайланд тайлбарласнаар хэрэглэгчид худалдан авч буй бараа бүтээгдэхүүнийх нь материал, савлагаа дахин боловсруулагддаг гэж итгэсэн үедээ илүү ихээр хэрэглэх хандлагатай байдгийг судалгаагаар тогтоожээ.

хэрэгтэй.⁴ Ийм учраас л хүн бүр гэртээ хогоо бүрэн гүйцэд ангилсан ч үйлдвэрүүдээс хамгийн их хог гардаг учир үйлдвэрүүд хамгийн түрүүнд ангилж ялгах шаардлагатай юм. Хогоо ангилах нь хөнгөн зөвлөмж төдий бус харин хуулиар хүлээсэн үүрэг байх учиртай.

9. Хамааралтай компаниуд нь дахин ашиглагдах, дахин боловсруулагдах хаягдлаа эх үүсвэрээс нь буюу гэр хороолол, сум, аймгуудаас том хотуудын боловсруулах үйлдвэрүүд рүү **тээвэрлэх** ажлыг зохион байгуулж энэ **ажлыг хөнгөвчлөх** шаардлагатай. Төр үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй байгаагаас хог хаягдал цуглуулах тогтолцоо болж өгөхгүй байна гэх шүүмжлэлийг бид байнга сонсдог. Болохгүй байх нь ч аргагүй, яагаад гэвэл бохирдуулагч компаниуд санхүүгийн дэмжлэгтэй оролцохгүй л бол хог хаягдал цуглуулах нь төр, иргэд дангаараа хариуцахад хэтэрхий өндөр зардалтай бас төвөгтэй ажил. Компаниуд Улаанбаатар хот дотор ч бай, сум, аймгаас Улаанбаатар хот руу тээвэрлэх ч бай дэлгүүрүүдэд бараа хүргэж байгаа тээврийн хэрэгслээрээ ангилсан дахин ашиглах, боловсруулах дахиваруудаа эргүүлэн татах хэрэгтэй. АПУ, Эм-Си-Эс зэрэг томоохон компаниуд хамтарч тээвэр, логистик болон гарах зардлаа хуваах гэх мэтээр уялдаатай ажиллавал бүр ч илүү үр дүнтэй байна. Ямартаа ч орон нутгийн захиргаа хог хаягдлын асуудлыг дангаараа хариуцаж явах ёсгүй. Энд ч ялгаагүй, шийдвэр гаргагчид эдгээр том компаниуд сайн дураараа ийм төрлийн үйлчилгээг нэвтрүүлэхийг хүлээхгүйгээр шаардлагатай хууль, тогтоомжийг нэн даруй батлах хэрэгтэй.

10. Компаниуд шил, саваа эргүүлж авдаг компаниуд буцааж авах хатуу шалгуураа зөөлрүүлэх шаардлагатай ба ингэж байж л дахивартай шууд харьцдаг анхан шатны ажилчид ажлаа зохистой хийх боломжтой болно. Жишээ нь саяхан Булган аймгийн төвд дахивар цуглуулагчид тухайн компаниас албан ёсоор гаргасан худалдан авалтын үнээр бол нийт дөрвөн сая орчим төгрөгийн үнэ хүрэх архины шилийг түүж, цуглуулж, ангилжээ. Харин бүх шилээ аваачиж тушаахад нь тухайн компани шаардлага хангаагүй гээд ердөө 90 мянган төгрөг өгсөн байна. Энэ бол байж болшгүй зүйл. Дахивар цуглуулж ангилдаг хүмүүс энэ их шилийг ангилан ялгаж, тээвэрлэхэд маш их цаг хугацаа, мөнгө төгрөг зарцуулаад юу ч үгүй хоцорсон байна. Дараагийн удаа тэд ангилж ялгах гэж төвөг удахгүйгээр шууд л хогийн цэгт аваачиж хаяна. Ийм нөхцөлд хог хаягдал зохицуулах орон нутгийн тогтолцоо ялангуяа хөдөө орон нутагт тогтвортой байх боломжгүй. Компаниуд эргүүлж авах шаардлагаа зөөлрүүлж, зурагдаж, гэмтсэн байсан ч өөрсдийн үүсгэсэн хог хаягдлаа эргүүлж худалдан авах хэрэгтэй. Ингэж байж л орон нутагт дахивар цуглуулж ангилдаг ажилчид дампуурах эрсдэлгүйгээр ажлаа хийх боломжтой болно. Мэдээж хагарсан шилийг дахин ашиглах боломжгүй ч эдгээр шилийг хог болгохгүйгээр дахин боловсруулах тогтолцоонд оруулах хариуцлагыг компаниуд хүлээх учиртай. Цаашлаад хариуцлагыг компаниудад эргүүлэн хүлээлгэх нь савлагааныхаа дахин ашиглалтыг сайжруулахад нь бодит хөшүүрэг болно.

11. Компаниуд хог хаягдлыг зохистой зохицуулах жишиг тогтолцоо бий болгоход орон нутгийн оролцогч талууд болох сум, дүүргийн удирдлагууд болон Экосум шиг иргэний нийгмийн байгууллагуудтай ил тодоор хамтран ажиллах хэрэгтэй. Ингэснээр бүх оролцогч талуудад нийцсэн хамгийн зөв шийдлийг боловсруулж, туршиж, цаашдаа улс орон даяар жишиг тогтолцоог дэлгэрүүлэх боломжтой болно. Бага нэгжид амжилттай туршигдсан ийм жишиг тогтолцоонд суурилан цаашид улсын хэмжээнд хэрхэн нэвтрүүлэхийг зохих хууль, тогтоомжид тодорхой зааж өгөх нь зүйтэй.

⁴ Worldwatch Institute (1994).

ОРОН НУТГИЙН ХОГ ХАЯГДАЛ ЗОХИЦУУЛАХ ТОГТОЛЦООНЫ САНХҮҮГИЙН ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫГ ХАНГАХАД ЧИГЛЭСЭН ЗӨВЛӨМЖҮҮД

12. Шийдвэр гаргагчид сумдын хог хаягдлыг зохицуулахад зориулсан **төсвийг нэмэгдүүлж**, хог хаягдалд зориулсан орон нутгийн татвар хураамж болон бусад хэлбэрийн **орлого бүрдүүлэх боломжийг аль болох хялбарчлах** хэрэгтэй. Дээрх зөвлөмжүүдийг тусгавал Монгол улсын хог хаягдлын тухай хуулийг бүр ч сайжруулах боломжтой юм. Одоо мөрдөж буй хуулийн дагуу онолын хувьд сумын удирдлагууд хог хаягдлаа хэрхэн зохистой зохицуулах талаар төрөөс маш олон стандарт, шаардлагыг гаргасан байдаг. Гэтэл хуваарилсан төсөв нь хүрэлцдэггүй учраас энэ хуулийг бүрэн хэрэгжүүлэх боломжгүй болдог. Хэрэв манай улс хог хаягдлаа зохистой зохицуулахыг зорьж байгаа бол улсын төсвийг хуулийнхаа хүсэл зорилго, хүлээлтэд нийцүүлж нэмэх шаардлагатай.

13. Тулгарч буй олон асуудлыг шийдвэрлэхэд зориулсан улсын төсөв мэдээж хязгаартай. Тиймээс хог хаягдлын дийлэнхийг үүсгэдэг үйлдвэрүүд тэр дундаа **хүнс, ус ундааны компаниуд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж орон нутгийн хог хаягдлыг зохицуулахад зориулсан төсвийг тэнцүүлэхэд илүү оролцоотой байх** шаардлагатай байгаа юм. Компаниуд хороо, сум, аймгийн засаг захиргааны төсөвт санхүүгийн шууд татаас олгох хэрэгтэй. Өмнө тайлбарласанаар компаниуд дахин ашиглах, дахин боловсруулах эсэхээс үл хамаарч өөрсдийн нэрийн бараа бүтээгдэхүүний бүх сав баглаа боодлыг эргүүлэн худалдаж авах тогтолцоотой байх бөгөөд ангилж ялгасан хог хаягдлын борлуулалтаас олсон энэ орлогоор орон нутгийн хог хаягдлыг зохицуулах төсвийг тэнцүүлэх боломжтой. Мөн дахин ашиглах, дахин боловсруулах дахиваруудыг худалдаж авах үнийг тогтоохдоо түлшний үнийн хэлбэлзэл болон тухайн сум орон нутаг боловсруулах үйлдвэрүүдээс хэр хол зайтайг харгалзаж үзэх нь чухал. Тэгэж байж л түлшний үнэ өссөн ч алслагдсан сумдын санхүүгийн тогтвортой байдлыг хангана. Бохирдуулагч компаниуд орлогынхоо тодорхой хувийг улсын хэмжээнд хог хаягдал зохицуулах тогтолцоог санхүүжүүлэхэд зориулдаг байхыг хуулинд тусгах зайлшгүй шаардлагатай.

14. Улаанбаатарт дахин боловсруулах бүх байгууламжийг төвлөрүүлэхийн оронд улс даяар бүсчилж **зарим аймгуудад дахин ашиглах, дахин боловсруулах үйлдвэрүүдийг хүрэлцээтэй байгуулах** хэрэгтэй. Бүх дахивараа Улаанбаатар хот руу тээвэрлэхэд бид их мөнгө зарж, хүлэмжийн хий ихээр ялгаруулдаг. Хэрэв зарим аймгийн төвүүдэд дахин боловсруулах үйлдвэртэй бол цаг, зардал хэмнэнэ. Хог хаягдлын менежментийн төвлөрлийг бууруулахын тулд үндэсний үйлдвэрүүд ч бас аймгийн төвүүдэд жижиг, дунд оврын нэгж салбаруудтай болж савлагаагаа дахин ашиглаж савлагаа, тээвэрлэлтийг бууруулах хэрэгтэй. Жишээ нь хэрэв АПУ болон Эм-Си-Эс компани ядаж зарим аймгийн төвд архи, ус ундааны үйлдвэртэй бол шил, саваа дахин ашиглахаар цуглуулахад хялбар байхаас гадна Улаанбаатар хот руу тээвэрлэж гэмтээхгүй. Төвлөрлийг сааруулах энэ арга нь хөдөө орон нутагт ажлын байр бий болгож, нөгөө талаар хэт бөөгнөрөлтэй нийслэлийн хүн амын ачааллыг бууруулах гээд олон давуу талтай. Магадгүй том компаниуд хувьцаа эзэмшигчдээ арай бага ашиг хуваарилах ч нийт ард иргэдийн эрх ашигт хамгийн нийцтэй шийдэл юу юунаас чухал.